

O‘ZBEK VA TURKMAN TILLARIDA MORFOLOGIYA BO‘LIMI

*Ajiniyoz nomidagi NDPI
o‘zbek tili va adabiyoti yo‘nalishi
1-kurs magistranti Xummedova O‘g‘ilnavot*

Annotatsiya. Ushbu maqolada O‘zbek va turkman tillarida “Morfologiya” bo‘limining qiyosiy aspektini bilib olasiz ya’ni ikki tilda qiyoslanishi. Morfologiya bo‘limida so‘zlarning ikki tilda guruhlariga ajratilishi, nomlanishi qay yo‘sinda bo‘lishini bilib olasiz.

Kalit so‘zlar. Morfologiya, so‘z turkumlar, mustaqil so‘zlar, yordamchi so‘zlar, ot, sifat, son, fe‘l, olmosh, ravish

O‘zbek tilida so‘zlarning grammatik ma‘nolari va ularni ifodalovchi grammatik shakllarni o‘rganuvchi tilshunoslik bo‘limi – morfologiyadir.

Morfologiya (yunoncha **morphe**– «shakl», **logos**– «ta’limot») so‘z va uning grammatik xususiyatlari haqidagi ta’limotdir. Morfologiyada so‘zning morfologik tuzilishi, yangi shakl va ma‘nolar hosil qilishi bilan bog‘liq qonun-qoidalar o‘rganiladi. Morfologiyada so‘zlar mushtarak yoki farqli belgilari umumlashtirilgan holda turkumlarga ajratib o‘rganiladi. So‘z leksikologiyada leksik birlik sifatida, morfologiyada esa grammatik birlik sifatida o‘rganiladi.

Ma’lumki, morfologiya bo‘imi tilimizdagi mavjud so‘zlar grammatik, leksik belgilariga ko‘ra so‘z turkumlariga ajratib o‘rganadi.

Turkman tilida morfologiya tilning grammatik qurilishini, xususiyatlarini o‘rganadigan bo‘limidir.

Turkman tilida ” Morfologiya” atamasi **morphe**– ”*şekil*”(shakl), **logos** – “*düşünje (tushuncha), ylym(ilm), taglymat (ta’limot)*” degan ma‘nolarni anglatadi. Turkman tilida morfologiya so‘zlarning mushtarakligini, shakllarini, ularning qaysi so‘z turkumiga tegishliligini va so‘z turkumlarining har biriga maxsus grammatik kategoriyalarni o‘rgatadi. Morfologiya sintaksis bilan birgalikda grammatikani amalga oshiradi.

So‘z turkumlari so‘zlarning mohiyatini ya’nada yaxshiroq anglash uchun, avvalo, grammatik ma‘no, grammatik shakl hamda grammatik kategoriyalarni bilish lozim.

O‘zbek tilida so‘zlarning u yoki bu turkumga mansubligini ifodalovchi ma‘no hamda so‘zning lug‘aviy ma‘nosiga qo‘shilgan qo‘shimcha ma‘no **grammatik ma‘no** deb yuritiladi.

Xususiy grammatik ma‘noning yozuvdagi ifodasiga **grammatik shakl** deb yuritiladi.

Bir-biriga qiyosan olingan xususiy grammatik ma'nolar va ularning yozuvdagi ifodasi, grammatik shakllar tizimiga **grammatik kategoriya** deyiladi Turkman tilida "grammatik kategoriya", "grammatik many" deya nomlanadi.

Turkman tilidagi qoidalari:

“Grammatik kategoriya” – grammatik yo'l bilan ifodalaydigan bir xil grammatik hodisalarni, shakllarning jamlanmasi (son kategoriyasi, zamon, shaxs-son, daraja kategoriyasi....);

“Grammatik many” – so'zning leksik ma'nosidan farqlanib, uning grammatik ma'no va shakllarining qaysi so'z turkumiga, zamonga, darajaga tegishli ekanligini anglatishi;

O'zbek tilida so'zlarning ma'lum bir so'roqqa javob bo'ib, umumiy grammatik ma'no ifodalashiga ko'ra, guruhlariga ajratilishiga **so'z turkumlari** deyiladi. Turkman tilida so'z turkumlari “**söz toparlary**” deya nomlanadi. Ikki tilda so'z turkumlarining farqli tomoni shundaki, o'zbek tilida uchta guruhga ajratiladi, turkman tilida esa katta ikkita guruhga ajratiladi. O'xshash tomonlari shundaki, o'zbek tilida ham jami 12 ta so'z turkumi, turkman tilida ham 12 ta so'z turkumi mavjud. Ammo ularni guruhlashda farq mavjud.

O'zbek tilida so'z turkumlari ma'no va vazifasiga ko'ra quydagi guruhlariga bo'linadi:

1. Mustaqil so'zlar

2. Yordamchi so'zlar

3. Oraliqdagi so'zlar

O'zbek tilida **mustaqil so'zlar** deb atash ma'noli so'zlar (masalan, predmed, belgi, miqdor, harakat-holat kabi ma'noga ega so'zlar) yoki ular o'rnida qo'llanilib ma'lum so'roqlarga javob bo'luvchi va gapda ma'lum gap bo'lagi vazifasida keluvchi so'zlardir. Masalan, gul- nima?, chol-kim?, chiroyli- qanday?, yuztacha- nechta?, keldi-nima qildi?.

Mustaqil so'z turkumlari:

1. Ot

2. Sifat

3. Son

4. Fe'l

5. Olmosh

6. Ravish

Yordamchi so'zlar ma'lum so'roqqa javob bermaydigan, atash ma'nosiga ega bo'lmagan, faqat grammatik ma'no ifodalovchi, lekin o'zidan oldin kelgan so'zga grammatik shakl sifatida qo'shib, u bilan birga lug'aviy urg'u ostida birlashmaydigan so'zlardir. Masalan, *ammo, faqat, ham, -chi, -mi kabi.*

Yordamchi so'z turkumlari:

1. Ko‘makchi

2. Yuklama

3. Bog‘lovchi

Mustaqil so‘zlarga ham, yordamchi so‘zlarga ham kirmaydigan, ularning har ikkisiiga xos belgini o‘zida ma’lum darajada aks ettiradigan oraliqdagi so‘zlar ham bor. Masalan, *hay-hay, oh, uf, pish-pish, piq-piq, jiz, dir-dir, albatta, attang, afsus kabi.*

Alohida olingan so‘zlar:

1. Undov so‘zlar

2. Modal so‘zlar

3. Taqlid so‘zlar

Turkman tilida so‘zlar bir-biridan anglatadigan ma’nolari, morfologik tuzilishi hamda sintaktik tuzilishi tubdan farq qiladi. Shunga ko‘ra so‘zlar guruhlariga ajratiladi:

1. ”Esasy söz toparlary”

2. ” Kömekçi söz toparlary”

Turkman tilidagi “**esasy söz toparlary**” – leksik ma’noga ega bo‘lib, real haqiqatdagi turli hodisalarni, tushunchalarni bildiradi. Masalan, otlar predmetni, sifatlar uning belgisini, sonlar miqdorini, tartibini, fe’llar ish-harakatni, ravishlar ish-harakatning vaqtini, o‘rnini, holatini bildiradi. Bu so‘z turkumiga kiradigan so‘zlar so‘z yasalişhiga xizmat qiladi.

“**Esasy söz toparlary**” deya ajratilgan guruhga kiradigan so‘z turkumlarining turkman tilda nomlanishi:

1. “Atlar”

2. “Syapatlar”

3. “Sanlar”

4. “Çalyşmalar”

5. “Işlikler”

6. “Hallar “

“**Kömekçi söz toparlary**” – bu so‘zlar gapda faqat ko‘makchi vazifasida kelganligi sababli mustaqil so‘z turkumi bo‘la olmaydi. Chunki ular grammatik kategoriyaga ega emas ya’ni so‘z yasovchi va shakl yasovchi qo‘shimchalar bilan yasalmaydi. “**Kömekçi söz toparlary**” guruhiga kiruvchi so‘zlar va ularning turkman tilida nomlanishi:

1. “Sözsoňy kömekçiler”

2. “Baglaýjy”

3. “Ownuk bölekler”

4. “Ümlükler”

5. “Modal sözler”

6. “Ses we şekil meňzetmeleri”

Ko‘rib turganimizdek, ikki tilda so‘z turkumlarining guruhlarga ajralishida farqlar mavjud. O‘zbek tilida uchta guruhga ajratilsa, turkman tilida ikkita guruhga ajratiladi. Ularning nomlanishida ham farq va o‘xshashliklar mavjuddir. Ammo mustaqil so‘z turkumlari va yordamchi so‘z turkumlarining qonun-qoidalari, mazmuni juda o‘xshashdir, qisman bir xil desak ham bo‘ladi. Keling pastdagi chizma orqali sodda va tushunarli qilib anglab olaylik.

O‘zbek va Turkman tillarida mustaqil so‘zlarning nomlanishi

Ot so‘z turkumi	Atlar
Sifat so‘z turkumi	Sypatlar
Son so‘z turkumi	Sanlar
Fe‘l so‘z turkumi	Ishlikler
Olmoshlar	Chalyşmalar
Ravish so‘z turkumi	Hallar

O‘zbek va turkman tillarida yordamchi so‘zlarning nomlanishi

Ko‘makchi	Sözsoňy kömekçiler
Bog‘lovchi	Baglayjy
Yuklama	Ownuk bölekler
Undov so‘zlar	Ümlükler
Modal so‘zlar	Modal sözler
Taqlid so‘zlar	Ses we şekil meñzetmeleri

Xulosa qilib shuni aytish lozimki, morfologiya bo‘limini qiyoslashdan maqsad o‘quvchilarga, talabalarga ya‘ni bilim oluvchi barchaga ikki tildagi o‘zbek va turkman

tillardagi grammatikani o‘rgatish, solishtirish, farqlash, o‘xshash va farqli jihatini yoritib berish, o‘z tillarida bemaolol ikkinchi tilni oson va qulay o‘rgatish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mahmudov N, Nurmonov A. O‘zbek tilining nazariy grammatikasi — T.: “O‘qituvchi”, 1995
2. Shamsieva.M O‘rta maktablarda uyushiq bo‘lakli gaplami o‘rgatish.Qo‘llanma. - T.: 1991.
3. Davlat ta’lim standarti, 1998
4. Häzirki zaman türkmen dili. morfologiya. Ýokary we orta hünär okuw mekdepleri üçin okuw gollanmasy – A.: Türkmen döwlet neşirýat gullugy, 2015.
5. Gurbanguly Berdimuhamedow. Döwlet adam üçindir. Aşgabat, 2007
6. Türkmenistanyň Prezidenti Gurbanguly Mälikgulyýewiç Berdimuhamedow. Gysgaça terjimehal, Aşgabat, 2007
7. Gurbanguly Berdimuhamedow. Döwlet guşy. Aşgabat, 2013
8. Türkmen dili. Morfologiya. Ýokary okuw mekdepleri üçin okuw kitaby. – A.: Türkmen döwlet neşirýat gullugy, 2018
9. Amonov U. Ona tili (Morfologiya).- T.: “Durdona” nashriyoti, 2021
10. Rahmatullayev Sh. Sistem tilshunoslik asoslari. “Universitet”, -T.: 2007.
11. Shoabdurahmonov Sh., Asqarova M., Hojiyev A., Rasulov, Doniyorov X. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. “O‘qituvchi”, -T.: 1980.
12. Tursunov U., Muxtorov A., Rahmatullayev Sh. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. “O‘zbekiston”, -T.: 1992